

Etnografija v naših muzejih

V I. letniku Slovenskega etnografa je bilo objavljeno obširno poročilo o Etnografskem muzeju v Ljubljani, naši osrednji etnografski ustanovi v LR Sloveniji. Ostale muzeje v Sloveniji je uredništvo povabilo, da v II. letniku Slovenskega etnografa poročajo o svojih etnografskih oddelkih in razstavah. Z izjemo zasebnega Sadnikarjevega muzeja v Kamniku so se vabilu odzvali vsi muzeji. Med tem časom, to je od zaključka redakcije pa do izida časopisa, se je Muzej v Krškem preselil v Brežice, kjer je bil 26. junija 1949 odprt pod novim imenom Posavski muzej. Navzlic tej spremembi objavljamo poročilo o etnografski zbirki bivšega muzeja v Krškem, saj ima svoj zgodovinski pomen. Kolikor so poročila o etnografskih oddelkih in razstavah pomanjkljiva (n. pr. nimajo točnih podatkov o številu etnografskih zbirk in predmetov, ne dotikajo se stanja depojev itd.), jih bomo v prihodnjih letnikih glede tega dopolnili z nadaljnimi poročili.

Etnografska razstava v Pokrajinskem muzeju v Mariboru

Etnografska zbirka Pokrajinskega muzeja se nahaja v razstavi, v arhivu ter v skladiščih. V razstavi je gradivo, ki je določeno po svojem krajevnem izvoru, po funkciji, katero je opravljalo, in ki je spomeniško konservirano. V skladišču je hišna oprema, orodje obrtne ter domače produkcije, ki še ni konservirano, v arhivu pa pisani in slikovni material iz sedanjosti ter preteklosti. Razstavljeno gradivo je v celoti iz severovzhodne Slovenije ter sega s cepmi in s pečami najdalje na jug v Posavje; prevladujoča večina pa je iz Podravja in Pomurja. Majhna količina gradiva, ki izvira iz krajev izven severovzhodne Slovenije, je vskladiščena, oziroma se uporablja praktično. Večino etnografskega gradiva je zbralo Muzejsko društvo — in v manjši meri tudi Zgodovinsko — v Mariboru v desetletju pred drugo svetovno vojno; začetki zbiranja pa segajo nazaj v prvo desetletje XX. stoletja. Po osvobojenju je narodna imovina z zbirnim centrom povečala etnografsko gradivo s knjižnimi in slikanimi viri.

Pri zbiranju etnografskega gradiva so bili vodilni štirje funkcionalni in štirje snovni vidiki: selišče, zgradbe, oprema in proizvodnja ter glina, les, kovine in tkanine. Ker je bilo pri razvoju Pokrajinskega muzeja v Mariboru pred osvoboditvijo mogoče zajeti gradivo pretežno samo v sliki, ne pa tudi v ponazorilih, n. pr. v modelih ali reliefih, je ostalo težišče zbiranja na opremi in proizvodnji, kjer je tudi težišče etnografske razstave.

Iz tehnoloških skupnosti v nastajanju glinastih, lesenih, kovinastih in tkanih predmetov, v manjši meri tudi zaradi stilnih sorodnosti je etnografska razstava Pokrajinskega muzeja v Mariboru organizirana v prostorih enotno z arheološko. Sistematizacija gradiva je narekovala dvoje: prvič, da etnografskih predmetov iz starejših dob pred VIII. stoletjem zaradi njih red-

kosti ne moremo vrednotiti drugače kot za primere proizvodnje svoje dobe, in da jih smemo kot take uporabljati za primere tehničnega razvoja ter gospodarskih potreb časa; drugič pa, da so bili predmeti, mlajši od XVIII. stoletja, še tako pogosti, da je mogoče z njih razširjenostjo podati vrsto značilnosti gotovih pokrajin in tako z njimi karakterizirati tip gotovega etnografskega kulturnega območja. Iz teh dveh metodičnih ugotovitev se je etnografska razstava organizirala v dveh skupinah: v prvi z nalogo, pokazati na razvojne primere iz vseh štirih snovi, ter v drugi z nalogo, podati za gotove geografske predele še v polpretekli dobi prevladujočo in s tem tudi značilno pokrajinsko etnografsko kulturo. Pri tem izraža razredno pripadnost posamezni predmet sam, pa tudi pokrajina kot ekonomska enota. Oba dela razstave poizkušata podati etnografsko opremo in proizvodnjo v lesu, glini, kovinah in tkaninah, torej v prvenstveno uporabljanih snoveh, h katerim se pridružijo s časom tudi kamen, steklo itd., kar pa je deloma razstavljeno tudi v zvezi s historično obrtjo in umetnostjo. Površinsko obsega etnografska razstava Pokrajinskega muzeja v Mariboru vključno etnografsko plastiko prostor približno 300 kvadratnih metrov.

V razvojnem delu razstave kaže les v pohištvu tesarsko tehniko, torej prvo razvojno stopnjo pohištva s skrinjami za moko in žito, okrašenimi z geometričnimi brazdatimi liki. Mizarska skrinja za obleko je prodrla na podeželje kot vpliv zgodnjega kapitalizma v baroku ter je v slikani zunanjosti v veliki meri prevzela intarzijo in vložke meščanskega pohištva z geometričnimi in slikanimi okraski, v katerih prevladuje drevo življenja. Istočasno s slikano skrinjo je barok v borbi proti dimnicam razvil slikano omaro za obleke, ki je kot oprema sobe nadaljnja razvojna stopnja kuhinjske omare, katera je po svojem nastoju na zunaj zaključen sklednik in deloma tudi žličnik. V tej opremi je dobro zastopana mizarska in slikarska delavnica, ki je na prehodu iz XVIII. v XIX. stoletje v Vuzenici delala za Dravsko dolino od Dravograda do Pušcave. Tesarska in mizarskoslikarska proizvodnja pohištva je prenehala z železnicami. Glina je s kuhinjsko posodo za črno ter svinjsko kuhinjo ter s posodami za shranjevanje mleka in masti ohranila še lonce arheoloških oblik, v gostivanjskih vrčih pa baročno nasičenost zunanjih okraskov. Z uvajanjem štedilnikov ter opuščanjem črnih kuhinj ponehava glinasta kuhinjska posoda, gostivanjski vrči pa so zaključili proizvodnjo po prvi svetovni vojni pri Sv. Andražu v Slov. goricah. Razstavljeni izdelki večine današnjih lončarskih delavnic kažejo na eni strani prodiranje prekmurskega lončarstva v Podravje, v oblikah in krasilnosti vplive obrtnega šolstva, podravsko lončarstvo pa tudi uvajanje industrijskih kovinskih oblik. Glina se tako i v snovi i v oblikah umika kovinskim industrijskim izdelkom. Tozadevno sledi glina lesu, ki se je kot zapah umaknil ključavnici ali kljuki ali kot leskov obroč železnemu itd., ter stopa z opremo v ozadje ali za kovino ali pa za plemenitejšo glinasto proizvodnjo, n. pr. za kamenino. Kovina se širi z železom, medenino in srebrom na krasilnih predmetih, n. pr. na ženskih sklepnikih, nadomešča les ali kamen n. pr. pri možnarjih ter prevladuje pri uvoženih novih pridobitvah, kakor so n. pr. tehtnice, nasadi, okovi, sicer pa stojijo kovine v opremi v ozadju. Tkanine

so z domačim platnom, sirovim suknom in kožuhovino do danes ostale le še posteljina ali delovna obleka, medtem ko je industrijsko sukno nadomestilo kožuh že sredi XIX. stoletja, industrijska platna ter bombaževine breguše ali rokavce s prvo svetovno vojno, industrijski robci za na glavo pa platnene peče in volnene avbe z železniško dobo do konca XIX. stoletja; kobanica, iz lipovega lubja pleteni pastirski površnik ter istotako pleteni klobuk sta kot delovna noša prenehala pred prvo svetovno vojno. Pleteni leseni izdelki so svoje delovno območje razširili, a so pri tem postali iz domačih produktov, produkt obrti; slamnate pletenine izpodrivajo na eni strani lesene istovrstne izdelke, a se na drugi strani istočasno umikajo kot nosila lesenim vozilom. Podobna je tudi tekma med lesom in tkaninami v nosilih, kjer je n. pr. nahrbtnik ali vreča izpodrinila krošnjo. Dva razvojna preloma v etnografski opremi in proizvodnji sta razvidna iz razvojne razstave: zgodnji kapitalizem z merkantilističnimi cestami ter visoki kapitalizem z železnicami in industrijo. Posledica obeh je deloma uvoz novih proizvodov, ki nadomestijo stare, deloma pa prilagoditev nove proizvodnje na temelju razpoložljivih domačih sirovin.

Regionalni del etnografske razstave je strnil gradivo po pokrajinskih virih v tri skupine: v etnografsko dimniško kulturo gozdarskega Pohorja in Kobanskega, v prleško vinogradniško kulturo Slovenskih goric, goriškega Prekmurja ter Haloz in v meščanskokmetško kulturo v območju večjih prometnih cest zlasti vzdolž Drave, na črti Lipnica-Maribor-Slovenska Bistrica ter v posameznih krajih na črtah Radgona-Ljutomer in Radgona-Murska Sobota-Dolnja Lendava.

Središče v razstavi dimniške kulture predstavlja deloma po izvornih merah rekonstruiran, deloma pa izviren zid, dimniško ognjišče z nakazano krušno pečjo z Remšnika. V sklopu zida so številne dimniške in kuhinjske pritikline od kozic do burkelj in svetilnikov in lesenih ter glinastih posod. Pri tem je značilno, da se je kovina uporabljala za predmete v ognju, v vsem ostalem pa prevladuje v sklednikih in žličnikih les nad glino, ki ga je začela počasi izpodrivati šele v zadnjem rodu. Pri pohištvu je v omarah očitna na eni strani preprosta slikana z vsemi znaki prehoda od tesarstva k mizarstvu, na drugi strani pa očitiden uvoz od drugod, ki je z osamosvojitvijo izbe, torej v prvem stadiju razvoja enocelične hiše v večcelično uvedel obrtno z močno izraženimi prilastki provincialnega klasicizma in biedermeierja. Posnemajoč namestitev orodja na stenah dimniške izbe ima razstava še dvoje poudarjenih razstavišč: v enem je orodje za delo v gozdu od ledinskih mer, žage, sekir, cepinov, lovskih pasti, pasjih kolirjev, obiračev za črnice, volovskega jarma in volovskega voznega zvonca do križvarskih koles. močnejše poudarjeno ko poljedelsko z drevesom ali ralom in enako močno ko hišno z domačimi stopami, stiskalnicami za olje, žrmljami, mlinom za meso, noži za zelje in repo, hlapcem ali krušnikom; v drugem pa so kot primer kmetske avtarkije statve iz druge polovice XVIII. stoletja središče procesa od lanu do platna z vsemi uporabljanimi orodji od trlice do kolovrata. Snovno je daleč v ospredju les, železo nastopa pri predmetih za sečnjo in rez. Izoblika orodja je masivna in popolnoma podrejena nalogam,

kateri mora izvrševati; zato je brez barvitosti, z malo izraženimi težnjami po krasilnosti, zato pa navaja masivnost marsikje, zlasti v zvezi z opravljanim delom, k občutju pariarhalnosti in le redkeje, kakor pri kuhinjskem orodju, primitivnosti; najviše izoblikovane so sekire in to, čim večje oblike so. Umetnostna stremljenja ne pridejo do izraza, ker pač tega ni dopuščal večinoma zadimljeni dom in pa letno opravilo v gozdu, pri čemer je dom bil istočasno spalnica, jedilnica, delavnica ter kuhinja. Likovna umetnost izraža zapoznela občutja gotike, pretežno s Koroškega uvožene pestre slike na steklo pa so v malo svetlih sobah edine mogle poudariti barvitost ter so tudi z načinom čiščenja mogle biti v dimu edini hišni krasilni predmeti.

Prehodni prostor iz dimniške v prleško kulturo prikazuje raznolikosti ter skupnosti ene kakor druge. Raznolikost poudarjajo strašilec za lovske gonjače, čebelnjak s panji s slikanimi končnicami, slikane, intarzirane ter rezbane skrinje in pohorske avbe za dimniško kulturo; obema kulturama so skupne čutare, pri katerih pa prevladuje v dimniški lesena, v prleški pa glinasta, ter slike na steklo, kjer so prodrle v prleško tudi slovaške, medtem ko pozna dimniška samo koroške in gorenjske. Skupinsko nameščeni kosi noš iz Haloz, goriškega Prekmurja, Murskega ter Dravskega polja pa so kot barvito učinkujoča praznična zunanost prebivalstva že pričetek razstave prleške kulture. Manjši njej namenjeni prostor poudarja manjši obseg arhitektur v območju prleške kulture proti večjim v dimniški. Glina je lesu enakovredna produkcijska snov. Barva kot temeljni krasilni element pohištva je izražena v skrinjah, omarici ter postelji, platno kot izhodišče bele obleke v posteljnini, razvito stremljenje po pestri dekorativnosti v pisanicah, bosmanu, sveči v obliki knjige, nabožnih figurah pod steklom, barvni plastiki ali slikah na steklu, med katerimi so pogosto enobarvne temne, ki kopirajo bakro- ali jekloreze. S slikami na steklo se vežejo akvareli s sorodnimi motivi, prva olja in prvi tiski z vlogo stenskih slik. Delovne odnose med vinogradnikom in viničarjem nakazuje rovaš, praznoverje romarski zdravilni votivi za ljudi in živali, kôt pri peči z ovčjim mehóm kot vrečo pa priložnostno, a zato nič manj trajno pomožno shrambo za kuhinjo. Miza s klopni še nosi znake tesarskega mizarstva, lesena krušna peč iz druge polovice XVIII. stoletja vplive baroka, kuhinjska omara pa vsestransko posnema klasicizem. V primeri z dimniško kulturo je v prleški domača hišna produkcija manjša. Namesto avtarktnega dimniškega kmeta nastopa v prleški kulturi domači obrtnik, ki je ali manjši posestnik ali pa od hiše do hiše potujoči delavec, ki je prvi producent domače opreme in orodja. Pri tem nastopajo vse vrste produkcijskih tehnik od primitivnega slikanja pisanic z voskom in iz jelšine skorje kuhane barve ali za meh strojene ovčje kože in od plastičnih antičnih tradicij pri zdravilnih votivih do kopij novih stilov ali pa od domače glinaste produkcije do slovaškega uvoza slik na steklo ali skrinj iz Podravine. Poleg sejma je važen posredovalec potrebščin tudi bližnje mesto, ki je v zgodovini imelo trgovski monopol nad določenim podeželjem, in kjer kupi n. pr. romar pri medičarju zdravilni votiv, s katerim potuje na Ptujsko ali Crno goro. Domača hišna produkcija skrbi za popravila in pa za estetsko opremo hiše in dôma ter se tako bistveno loči od domače pro-

dukcije v dimniški kulturi. Če še diha tu pa tam iz dimniške kulture arhaična patriarhalnost in zgodnji fevdalizem, diha iz prleške doba poznega fevdalizma in čas pred železnicami.

Če sodelujeta v prleški kulturi mesto in podeželje in če pri tem mesto sledi okusu podeželja, pa je v območju meščanskokmetske kulture podeželje v procesu kulturne asimilacije po mestu, za katerim hodi vsepovsod. To je kultura, v kateri še pač živijo tradicije slikane omare iz mehkega lesa, macesnova miza v gotskem stilu, ali primitivno barokizirana stola. V celoti pa vlada že oblika iz mesta in neposredni uvoz. Baldahinasta postelja je po obliki meščanska, po mehkem lesu in slikani zunanosti pa še kmetska in podobno je s skrinjo z rustikalno klasicistično fasado, medtem ko je slikana skrinja s tremi polji v portalih na fasadi in dvema tablama na vratih že pretežno meščanska. V celoti še nosijo leseni predmeti v meščanskokmetski razstavi etnografski kmetski kulturni pečat. V keramiki pa že izginja glina v ožjem smislu besede in na njeno mesto stopijo slikane keramike z vrči, ročkami, majolikami, biliki, krožniki, nadalje steklo in končno kovine, v prvi vrsti kositer. Dekorativno je postala oljna slika na platnu eden od krasilnih predmetov hiše in to zlasti s topografskimi motivi ter z motivi iz obrtniškega življenja; osrednji dekorativni predmet v hiši pa je stoječa ali viseča stenska ura; vendar pa ne schwarzwaldovka, kakor je bila običajna v prleški kulturi, temveč stoječa ura z leseno omaro ali stenska kovinska ura, od katerih je ena kakor druga sestavni del pohištva. Domača produkcija v meščanskokmetski kulturi stoji v ozadju. Nosilec meščanskokmetske kulture je sicer kmet kot posestnik zemlje, ali kot voznik, obrtnik, trgovski posrednik in v času po železnicah tudi kot delavec v mestu; je pa to že v kapitalistični meščanski proces vključeni podeželan, ki živi meščansko življenje z geografsko od mesta ločenim domom. Vključen v delitev dela prevzema produkte mesta ter jih presaja na deželo, kamor je posredoval meščanske pridobitve zlasti s kovinami, novimi tehnikami ter slogi. Posebni sloj tega meščanskega kmeta sestavlja na Murskem polju tako zvani »kmet« tostran in »nemešnjak« onstran Mure; to je svobodni kmet, ki je v času pred železnicami kot voznik stal v zvezi s širokim svetom in kot tak bil važen nosilec meščanskokmetske kulture. Kaže, da je zunanji njegov izraz grb posameznih vasi, kjer je nekdaj prevladoval, in zaradi tega prikazuje njegovo razširjenost geografska karta. Razstava meščanskokmetske kulture kaže samo v lesenih predmetih tradicijo podeželja in domače avtonomne produkcije, medtem ko je ves ostali razstavljeni material meščansko stiliziran in tudi v mestu produciran.

Manjša razstava etnografske plastike se nahaja v gornji bastiji v zvezi z razstavo historične umetnosti. Snovno prevladuje les, zunanje pa slikanost. Iz polpretekle dobe so razstavljeni primeri del zadnjih treh delavnic polpretekle dobe: tolstovrške, oseške in bučke; predmeti iz srede in začetka XIX. stoletja z delavnicami še niso določeni, kakor tudi ne pri eksponatih iz XVIII. stoletja, čeprav kaže, da so obstajale tri, in to ena v ozemlju Konjic, druga v ozemlju Dravograda in tretja v ozemlju Radgone. Vsem etnografskim razstavljenim predmetom pa je značilno, kar velja tudi za mizarskoslikarsko pohištvo: kipar ali rezbar je istočasno tudi slikar kipov.

Starejši so vplivani od sodobnega stila močneje ko mlajši, ki očitujejo vedno očividnejši primitivizem ter prehod iz trodimenzionalne plastike v dvodimenzionalni visoki relief. Etnografsko slikarstvo na les je podano samo s temperaslakarjem iz Kalobja nad izhodom iz etnografske razstave.

Med orientacijskimi zemljevidi v razstavi Pokrajinskega muzeja v Mariboru visi pri vходу v prostoru za zemljevide zemljepisni uvod v etnografsko problematiko mariborskega zaledja. Z vzhodno mejo dimnice in etnografsko koroškega ozemlja, z zahodno mejo vinogradništva, nabite hiše in zaseke ter s prvobitno geografsko razprostranjenostjo gibanic so podani geografski temelji etnografske strukture severovzhodne Slovenije, s severno mejo slovenskega bogoslužja pred 1848, s potmi slovenskih migracij na sever in zahod pred 1914 in s severno mejo slovenske biološke aktivnosti pa etnična enotnost kulturnega življenja. S to vsebino sestavlja zemljevid kažipot v mariborsko etnografsko muzejsko razstavo.

Etnografski delovni program Pokrajinskega muzeja v Mariboru za bodoče obstoji: 1. v tehničnem izpopolnjevanju razstav, 2. v izpopolnjevanju razstavnega, kakor tudi slikovnega in fotografskega gradiva, 3. v izpopolnitvi razstavnega gradiva z reliefi, modeli itd. objektov, ki izginjajo ali ki svoj izraz pod vplivom Titove petletke bistveno izpreminjajo, 4. v inventariziranju etnografskega gradiva ter etnografskih spomenikov na terenu, in 5. na osnovi vsega tega v poudarjenem podajanju etnografskih značilnosti severovzhodne Slovenije s primernimi in čim številnejšimi zemljevidi, ki bi naj bili priprava za slovenski etnografski atlas.

Franjo Baš

Celjsko etnografsko poročilo

Celjski muzej je bil v prejšnji Jugoslaviji nameščen v poslopju Glasbene Matice v eni sami sobi. Na dvorišču iste zgradbe je še danes lapidarij. Razumljivo je, da je v zbirkah starega muzeja zaradi pomanjkanja prostorov etnografsko gradivo bilo zelo borno. Po preselitvi muzeja v Staro grofijo in po gradbeni ureditvi petih razstavnih prostorov se je za etnografijo izbrala obokana soba z odprtim ognjiščem v steni. Tudi danes je razstavljeno gradivo po obsegu še skromno.

V načrtu imamo: zbiranje gradiva s področja celjskega okoliša, kakor tudi razširitev razstavnih prostorov. Šele tedaj bo z etnografsko zbirko omogočeno prikazati približno etnografsko sliko celjskega zaledja. Da pridobimo gradivo, nameravamo, podobno kakor delajo ekipe v Mariboru, preiskati hribovit teren med Šentjurjem in Štorami. (Kmečke mline, hiše, gospodarska poslopja, stare sušilnice za sadje, lončarstvo in kar spada v materialno kmečko kulturo.) Ko bo opisano delo končano, bi prešli v območje paških vin (Šmartno ob Paki, Gora Oljka, Št. Andraž). Pri tem bi ugotovili, kako daleč sega vinarstvo in kje je v preteklosti še uspevala vinska trta. Lani je naš sodelavec dr. Kotnik v zvezi z Muzejskim društvom, upravnikom Stupico in risarjem Hohnjecem ml. proučeval zadnje ostanke suknarske obrti (vavhe) v Lepi njeni in v Vitanju.

Anton Stupica